

HÖGSKOLAN
DALARNA

Arbetsrapport

Det handlar om kärlek

En fallstudie av ett projekt för att synliggöra barns rättigheter för ungdomar i årskurs 7-9

Ina von Schantz Lundgren

Nr: 2011: 8

Högskolan Dalarna arbetsrapport nr 2011:8
ISBN 978-91-85941-41-4
ISSN 1653-9362
© Författarna

Det handlar om kärlek

**En fallstudie av ett projekt för att synliggöra
barns rättigheter för ungdomar i årskurs 7-9**

Ina von Schantz Lundgren

Högskolan Dalarna
2011

Förord

Det har varit intressant och lärorikt att ha fått möjlighet att utvärdera projektet *Det handlar om kärlek*. Jag härmed tacka alla som jag samtalat med de tillfällen jag närvarat i Maserskolan under projektets genomförande. Ett särskilt tack riktas till de personer som lät sig intervjuas. Utan dessa olika samtal hade det inte varit möjligt att genomföra studien. Jag hoppas att jag genom min närvaro i skolan, samtalen och intervjuerna sammantaget har kunnat ge en bild som av de involverade kommer att uppfattas som relevant.

Borlänge december 2011

Ina von Schantz Lundgren

Sammanfattning

Föreliggande studie har projektet *Det handlar om kärlek* i fokus. Det är ett projekt i Rädda Barnens regi som tar sin utgångspunkt i Barnkonventionen och mänskliga rättigheter. Projektet har genomförts med medel från Länsstyrelsen Dalarna på tre skolor i Dalarna. Denna studie rör dock endast Maserskolan i Borlänge kommun. Målgruppen är årskurs 7-9. Syftet är att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck, något som emellertid inte uttrycks officiellt, då en del i projektidén är att inte någon ska känna sig utpekad. Man kan diskutera att ha ett underliggande syfte som finns med i det material som skolans ledning får ta del av, men som inte delges eleverna. De vuxna som varit involverade i projektet har dock inte sett detta som så problematiskt. De framhåller att den komplexitet som omger elever som lever i hederskulturer i sitt privatliv och som samtidigt i sitt offentliga liv ständigt konfronteras med en helt annorlunda samhällskultur, skapar en situation som måste hanteras på specifika sätt och att detta förfarande föll väl ut för elevernas del. Detta sågs som det väsentliga i den här projektidén. Studiens underlag har insamlats via triangulering, vilket innebär att flera olika metoder använts. I detta fall observation vid olika aktiviteter inom projektets ram, informella samtal, elevenkäter och intervjuer. Resultatet visar att projektidén fungerade väl med avseende på dess intentioner och syfte. Eleverna fick ökade kunskaper om barns och ungas rättigheter och majoriteten av eleverna visade intresse och engagemang i de aktiviteter som genomfördes. Skolan som en viktigt arena för att sprida kunskap om mänskliga rättigheter synliggjordes.

Innehållsförteckning

1. Inledning	7
1.1 Något om regeringens arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck	8
1.2 Syfte och frågeställningar	8
1.3 Projektets upplägg	8
2. Metod	10
2.1 Genomförande	10
2.1.1 Intervjun som metod	10
2.1.2 Möjligheterna att generalisera resultatet av en fallstudie	11
3. Tolkningsram	13
3.1 Samverkan	13
3.2 Hedersrelaterat våld och förtryck	13
3.1.1 Hedervärt – Gender och empowerment	14
3.1.2 ”Å stå på sig, på egna ben” – Att förstå villkor för förändring för flickor som inte vill underordna sig familjens/släktens krav	15
3.1.3 Brödernas villkor i familjer med hederskulturella värderingar och normer – Identitet och normer	16
4. Resultat och diskussion	18
4.1 Skolan – En arena för att väcka tankar om kulturella maktstrukturer	20
4.1.1 Strukturella maktskillnader avgör vems talan som blir den giltigt accepterade	20
4.1.2 Pusselbitar för förändring för både pojkar och flickor i hederskulturer	21
4.1.3 Skolan och skolans personal – Viktiga aktörer för elever som lever i hederskulturer	22
Referenser	25

1. Inledning

Mänskliga rättigheter – och därmed kvinnors rättigheter – är universella. Förtryck av kvinnor är också universellt. Arbetet med att förebygga förtryck måste ske i varje möte mellan flickor och pojkar, kvinnor och män. (Kvinnoforum, 2006, s. 16)

Föreliggande studie har ett projekt om barns rättigheter i fokus. Projektet heter ”Det handlar om kärlek” och har genomförts i Rädda Barnens regi utifrån ett beviljat projektstöd av Länsstyrelsen i Dalarnas län under perioden september 2010- juni 2011. Projektet har genomförts i tre kommuner i Dalarna: Orsa, Borlänge och Ludvika. Denna studie behandlar endast projektets genomförande i Maserskolan i Borlänge. Målgruppen för det studerade projektet är årskurs 7-9. Syftet med projektet är att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck. Detta är dock inte något som uttrycks officiellt, då en del i projektidén är att inte någon ska känna sig utpekad. Istället tar projektet sin utgångspunkt i Barnkonventionen och mänskliga rättigheter. Projektidén har utvecklats i samarbete mellan myndigheter och frivilligorganisationer i Norrköping:

Under våren 2008 samlades Rädda Barnen tillsammans med Länsstyrelsen Östergötland, Socialtjänsten och Närpolisen i Norrköping för att diskutera hur vi skulle kunna arbeta för att hjälpa tjejer och killar som lever i ett så kallat hedersförtryck. Vad skulle vi kunna göra för att visa att vi finns till för dem och att vi tar ansvar för att barn och ungdomar inte ska behöva bli utsatta för hot, våld eller andra former av övergrepp. Konceptet ”Kärleken är fri” formades och handlar om att alla barn och ungdomar har rätt till sina rättigheter, var de än befinner sig. Rätten till att få bestämma vem man är kär i, vem man ska få dela sitt liv med eller få gifta sig med. Att helt enkelt få bestämma och ha kontrollen över sitt eget liv. (Rädda Barnen, 2010)

En projektgrupp startades som kom att bestå av Rädda Barnen, Länsstyrelsen i Östergötland, Socialtjänsten, Närpolisen, Tjejjouren och Kvinnojouren samt av Ungdomshälsan, samtliga i Norrköping. Deras gemensamma intresse var att utveckla ett konkret samverkansarbete. Valet föll på skolan som en neutral arena där ungdomar åtminstone kan nås av information om hur deras rättigheter ser ut utifrån Barnkonventionen. Den gemensamma grundtanken var, och är, att skolan är ungdomars naturliga gemensamma plats för alla elever, genom den lagstiftade skolgången för elever som idag sträcker sig till elevens nionde skolår. Genom att vistas i skolan antogs att ett förtroende skulle kunna skapas mellan barn/ungdomar och personer från myndigheter och frivilligorganisationer. En förhoppning var att detta skulle leda till att elever skulle komma att uppfatta att det fanns en möjlighet, en viss frihet, att våga tala med någon vuxen om de upplevde problem i sin hemmiljö. Är kärleken fri? Detta blev huvudfrågan och projektet fick benämningen *Det handlar om kärlek*, som således ska bidra till att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck bland ungdomar via skolan. I konceptet ingår att eleverna genom projektet får information om sina rättigheter, diskutera en utställning om barns rättigheter, se en teaterpjäs och göra värderingsövningar i klassrummet. Projektet genomfördes i Norrköping tillsammans med ovan nämnda aktörer.

Projektet har också en egen sajt, dinarattigheter.se. Knutet till projektet finns en informationsfilm och en medföljande handbok om arbetet ute på skolorna. Tanken är att andra kommuner i Sverige ska kunna använda materialet för att genomföra ett liknande samverkansarbete.¹ Ge-

---

¹(<http://www.rb.se/vartarbete/isverige/valdochsexuellaovergrepp/heder/pages/det-handlar-om-karlek.aspx>, 2011-05-03).

nom detta finns nu en plattform för kommuner att arbeta förebyggande vad gäller hedersrelaterat våld och förtryck på skolor.²

1.1 Något om regeringens arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck

Regeringen har sedan 2003 aktivt arbetat för att med förebyggande insatser för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck samt att unga blir gifta mot sin vilja. För att detta ska kunna ske behöver frågan uppmärksammas på olika arenor. Det behövs informationsinsatser och insatser på konkret nivå i de familjer där barn och unga utsätts för hot och våld. De insatser som genomförs ska ha barnkonventionen som grund samt fokus på alla människors lika värde och individens rättigheter. Några insatsområden lyfts särskilt fram (Skr. 2009/10:229, s. 23-31:

- Förbättrad information på regeringens webbplats
- Dina rättigheter – information om barns och ungas rättigheter
- Information till relevanta målgrupper
- Utbildning riktad till anställda inom myndigheter och kommuner
- Handledning för hälso- och sjukvården om stöd till flickor och kvinnor som drabbats av hedersproblematik
- Samhällsorientering för nyanlända
- Vägledning för stöd och rehabilitering
- Kvalitetsutveckling av socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens arbete med offer för hedersrelaterat våld och förtryck och barn och unga som blir gifta mot sin vilja
- Myndighetsnätverk för samordning av insatser och information
- Utredning om lagstiftning för att stärka skyddet mot tvångsäktenskap och barnäktenskap
- Översyn av skolans arbete med utsatta barn
- Kartläggning av långsiktigt förebyggande arbete och behov av metodutveckling
- Statistik om äktenskap hos Migrationsverket
- Statistik över äktenskap och ansökningar om skyddade personuppgifter
- Kunskapssammanställning om förekomsten av traditionella vigselliknande ceremonier

1.2 Syfte och frågeställningar

Studiens syfte är att belysa genomförandet av projektet ”Det handlar om kärlek” för att öka kunskapen om huruvida detta framstår som ett lämpligt sätt att informera och samtala med ungdomar om hedersrelaterad problematik, samlevnad och barns rättigheter.

Följande frågeställning ställs:

- Hur uppfattar involverade aktörer att projektets upplägg och genomförande har fungerat i relation till intentionerna?

1.3 Projektets upplägg

Det projekt som här studeras har Rädda Barnen som huvudman och har beviljats projektstöd för projektet *Det handlar om kärlek* av Länsstyrelsen Dalarna från september 2010 - juni 2011. En projektledare har varit anställd på 75% av en heltidstjänst. Denna studie gäller enbart en skola, Maserskolan i Borlänge. Projektet har dock genomförts i tre kommuner i Dalarna: Orsa, Borlänge och Ludvika. Den ursprungliga planen var en veckas besök i tre skolor i Borlänge kommun. Skolledningen för Maserskolan ansåg att för att insatsen skulle ha möjlig-

---

²(<http://www.rb.se/vartarbete/isverige/valdochsexuellaovergrepp/heder/pages/det-handlar-om-karlek.aspx>, 2011-05-03)

het att ge bättre effekt var besök en vecka för lite. Projektet fick klartecken från Länsstyrelsen att justera antalet veckor och skolor i förhållande till projektplanen. Projektet besökte skolan v 4 och 8. Den s.k. förberedelseklassen³ besöktes en extra gång senare på vårterminen av det skälet att det tar längre tid att gå igenom övningarna med hjälp av tolk.

I Borlänges samverkansgrupp för projektet ingick representanter från polisens s.k. resursgrupp som deltar i projektet i de skolor där projektet genomförs inom Dalarlans län samt en ungdomspolis från Borlänge som har Maserskolan som "sin skola", polisen har nyligen placerat en ungdomspolis på varje skola i Borlänge som regelbundet ska besöka skolan. Socialtjänsten representerades av två personer från Barn och ungdomsenheten. Kvinnojouren deltog med 5-6 representanter, tjejjouren och Mansjouren Falun/Borlänge deltog också, liksom ungdomsmottagningen.

Den första projektveckan inleddes med en aulapresentation. Därefter fanns en bemannad skyltutställning om barns rättigheter i korridoren. Klasserna delades i två grupper och två personer från samverkansgruppen samt oftast en lärare genomförde de värderingsövningar som ingår som delmoment i projektkonceptet. I föreliggande rapport kommer de som genomförde värderingsövningarna att benämnas samtalsledare. Den andra veckan projektet var på skolan visades filmen Vingar av glas, till skillnad från ursprungsprojektet i Norrköping där istället en teaterpjäs visades. Filmen användes som diskussionsunderlag vid den veckans klassrumsbesök. Klassrumsbesöken varade ca 1 timme per klass. Skolan hade också ett rum till projektets förfogande om det skulle uppstå behov av enskilda samtal med elever.

---

³ Förberedelseklassen på Maserskolan har funnits sen ht -95 och hit kommer elever som är nyanlända till Sverige eller som har varit i Sverige en kortare tid och som är i högstadieålder. Från och med läsåret 2009- 2010 är eleverna klassplacerade i någon av våra ordinarie klasser.

http://www.borlange.se/templates/BlgPage___59797.aspx, 2011-11-21.

2. Metod

Denna undersökning utgörs av en kvalitativ fallstudie vilket är en lämplig ansats när forskaren är ute efter att få svar på frågor om hur någonting sker, varför det sker, liksom varför det sker på det sätt det gör. Fallstudien kan därmed bidra med ökad förståelse avseende komplexa sociala fenomen genom att synliggöra vardagliga karaktäristika i den miljö som studeras (von Schantz Lundgren, 2008, med hänvisning till Yin, 2003).

2.1 Genomförande

Jag deltog som observatör i skolan vid två tillfällen. Vid det första av dessa deltog jag som deltagande observatör i en halvklass när en polis och en person från socialtjänsten hade uppdraget att tillsammans genomföra de värderingsövningar som ingår i projektet. Jag kom här att även delta i övningarna, trots att det inte var bestämt innan. Jag uppfattade att min närvaro blev mer naturlig för ungdomarna om jag deltog, vilket också läraren ansåg. Vid mitt andra besök på skolan såg jag tillsammans med eleverna i årskurs 8 filmen *Vingar av glas*⁴.

I övrigt vistades jag ett par timmar vid varje besökstillfälle vid den utställningsarena som innehöll en skärmvägg med olika lag- och författningstexter om barns rättigheter och ett bord med olika informationsbroschyrer. Utställningen var alltid bemannad med någon person från den samverkansgrupp som bildats för att genomföra projektet. Jag kunde därmed se hur ungdomarna agerade och höra vilka frågor som ställdes och vilka svar som gavs. Genom att vara närvarande som observatör blir det också möjligt att ”känna av” stämningen och bevittna mötena mellan ungdomarna och projektdeltagarna, möten mellan projektdeltagarna, möten mellan lärare och projektledare, möten mellan ungdomarna själva samt deras möte med projektet och projektidén. Jag samtalande med de från samverkansgruppen som hade ansvar för utställningen när jag var där, vilket främst var kvinnor från kvinnojouren, men även projektledaren och poliserna. Jag lyssnade på, och deltog till viss del, i samtalen mellan samverkansgruppens medlemmar och ungdomarna. Anteckningar fördes efter skolbesöken.

När projektet avslutats intervjuade jag den lärargrupp om fem personer som huvudsakligen var involverade i projektet, i en gruppintervju. En kort intervju hölls även med en av skolans rektorer. Reflekterande intervjuer i samtalsform hölls med två personer från socialtjänsten, en av poliserna samt med projektledaren. Intervjuerna spelades in och skrevs ut i tillämpliga delar.

2.1.1. Intervjun som metod

Kvale & Brinkmann (2009) använder metaforerna *malmletare* och *resenär* för att visa hur olika teoretiska utgångspunkter får olika konsekvenser när intervjuer används som forskningsmetod. När intervjuaren betraktar sig som malmletare är utgångspunkten att kunskapen ”väntar i den intervjuades inre på att bli upptäckt, ofördärvad av malmletaren” (Kvale & Brinkmann, 2009:64). De resultat som presenteras anses vara objektiva fakta som analyserats fram via olika tekniker och därmed fria från värderande omdömen. När intervjuaren ser sig som en resenär är hon/han ”på väg mot en berättelse som skall förtäljas vid hemkomsten” (Kvale &

---

⁴ ”Nazli Kashani, 18 år, har rötter i Iran men vill vara svensk och leva som sina jämnåriga svenska kamrater. Fadern vill att Nazli ska gifta sig med sin kusin Hamid, men hon vägrar. För att få pengar till ett MC-körkort arbetar Nazli extra i kusinens videobutik. En kväll gör Johan, en yngling med stökiga familjeförhållanden, ett misslyckat försök att råna videobutiken. Nazli och Johan blir förälskade. Hamid provoceras av deras förhållande och en kväll försöker han våldta Nazli. En berättelse om en ung flickas frigörelse men också om att vara förälder i ett nytt land.” Sverige, Reza Bagher, 109 min, Åk 6-8, Filmhandledning utgiven av Svenska Filminstitutet. <http://www.sfi.se/sv/filmiskolan/Filmhandledningar/Filmhandledning/Vingar-av-glas/>, 2011-12-06.

Brinkmann, 2009:64). Reseskildraren lyssnar på och talar med sina medresenärer. Efter avslutad resa beskriver reseskildraren sina resultat kvalitativt. Medresenärens berättelser blir till nya berättelser genom reseskildrarens tolkningar av det hon/han har hört och sett. När jag betraktar mig själv som intervjuare är det utifrån resenärsmetaforen.

Utifrån ovanstående handlar möjligheten att samla in data via intervjuer delvis om intervjuarens förmåga att få den som intervjuas att berätta, d.v.s. ställa relevanta frågor och vara observant på när följdfrågor kan behövas för att få fylligare information. Att intervju är en krävande verksamhet. Kvale skriver:

Intervjuaren är själv forskningsverktyget. En god intervjuare är expert både på ämnet för intervjun och på mänskligt samspel. Intervjuaren måste hela tiden fatta snabba beslut om vad som ska frågas och hur det ska frågas; vilka aspekter av intervjupersonens svar som skall följas upp eller inte följas upp; vilka svar som skall tolkas eller inte tolkas. En intervjuare bör vara kunnig på det område som är föremål för undersökningen, behärska konsten att samtala, ha språkkänsla och ett öra för intervjupersonens speciella sätt att uttrycka sig. Intervjuaren bör ha sinne för goda historier och kunna bistå den intervjuade i berättandet (Kvale, 1997:136).

En av de aspekter som brukar tas upp när intervjuteknik diskuteras är ledande frågor. En vanlig uppfattning är att ledande frågor minskar svarens tillförlitlighet. Kvale & Brinkmann (2009) hävdar däremot att ledande frågor ibland kan behövas för att pröva tillförlitligheten i de svar som intervjupersonerna ger. Att ledande frågor fått sådan uppmärksamhet säger Kvale (2009) har att göra med föreställningen om att det finns en objektiv social verklighet att ”upptäcka”.

2.1.2 Möjligheterna att generalisera resultatet av en fallstudie

Vad går det då att lära från ett enskilt fall? I vilken mån går det t.ex. att upptäcka mönster och regelbundenheter som kan vara uttryck för något allmängiltigt, något som också kan vara giltigt i andra fall, d.v.s. att resultatet kan generaliseras? Cohen & Manion (1994) anser att fallstudier erbjuder vissa möjligheter till generalisering. Att det som sker i ett enskilt fall, t.ex. vad gäller det här studerade fallet, skulle kunna vara giltigt även i andra svenska skolor, eller i skolor i allmänhet. Det är således inte fråga om att finna statistiska orsakssamband, däremot att på en teoretisk nivå försöka beskriva och förstå tänkbara mekanismer som påverkar vad som sker, som i det här fallet när en förändringsprocess initieras via att ett skolutvecklingsprojekt genomförs.

... the case study researcher typically observes the characteristics of an individual unit – a child, a clique, a class, a school or a community. The purpose of such observation is to probe deeply and analyse intensively the multifarious phenomena that constitute the life cycle of the unit with a view to establishing generalizations about the wider population to which that unit belongs (Cohen & Manion, 1994:106-107).

Stake (1995) skriver att i en fallstudie förväntas forskaren fånga såväl enskildheter i det som äger rum, som komplexiteten i ett enskilt fall. En fallstudie skulle med detta som utgångspunkt därmed kunna användas för att upptäcka vanligt förekommande mönster att agera i en skola. Med hjälp av dessa mönster kan sedan jämförelser göras med andra studier, vilket gör att likheter och skillnader avseende de aspekter som undersöks kan komma i dagen. Att beskriva mönster kan därmed sägas utgöra en viktig aspekt för möjligheten att med kvalitativa fallstudier generalisera forskningsresultat. Tiller (2002) talar här om teoretisk generalisering. Kvale & Brinkmann (2009) använder istället begreppet analytisk generalisering när han talar

om att generalisera utifrån enstaka fall. Fallstudier möjliggör också en tolkning av bakomliggande faktorer som kan ha inverkat på de mönster som man funnit.

3. Tolkningsram

Med hänvisning till Ungdomsstyrelsens skrift *Gift mot sin vilja* (2009:5) skriver regeringen i ett faktablad att uppskattningsvis 70 000 personer mellan 16-25 år lever ett liv där föräldrars uppfattningar, religion eller kultur begränsar deras möjligheter vad gäller vem de kan gifta sig med. Av dessa är ca 8 500 ungdomar oroliga över att de inte själva ska ha möjlighet att välja vem de ska gifta sig med (Regeringens faktablad, Integrations- och jämställdhetsdepartementet, nov 2010). Unga människor, vanligtvis unga kvinnor, kan idag de facto tvingas gifta sig mot sin vilja. Om personen är under 18 år strider detta mot det svenska rättsväsendet om inte särskilt tillstånd givits från länsstyrelsen. Att så ändå sker kan bero på att personen pressas till giftermål, oftast av föräldrarna. Det kan ske genom hot och/eller andra former av påtryckningsåtgärder, som t.ex. att bli utesluten från familjegemenskapen. Det händer också att barn luras att gifta sig under besök i sina forna hemländer. En utgångspunkt för alla åtgärder som tas från statens sida är att alla individer ska ha rätt att själva göra valet vad gäller vem de ska gifta sig med. Åtgärderna som vidtas ska sammantaget bidra till att förebygga och förhindra aktiviteter genomförs i syfte att barn och unga inte ska fara illa (Skr. 2009/10:229).

3.1 Samverkan

I en rapport från Skolverkets (2010) uttrycks att samverkan handlar om att utifrån en gemensam uppgift samarbetar personer som har för ändamålet betydelsefulla kompetenser. Skolverket (2010) skriver också att förutsättningarna för att samverkan ska bestå över tid utgörs av att det finns en tydlig förankring kring den aktuella frågan på politisk nivå. Det påpekas också att i samverkansarbeten ska arbetet vara uppgiftsbundet och inte personbundet. Skolverket (2010, s 27) vill också sätta fokus på att arbetet med ”utsatta barn och unga präglas av ett tydligt barnperspektiv med fokus på barns behov istället för barns problem.”

I Skolverkets (2010) rapport *Till rektor: Hedersrelaterat våld och förtryck. Skolans ansvar och möjligheter* uttrycks att skolan är en betydelsefull plats för barn och ungdomar. I rapporten lyfts också problematiken med att skolan kan vara en ”fristad” i relation till hemmiljöns våld och förtryck. I Skolverkets rapport (2010, s 11) beskrivs att skolans personal har att arbeta utifrån olika aspekter samtidigt, vilket handlar om att:

1. Att nå alla flickor och pojkar i skolan och deras föräldrar
2. Att upptäcka utsatthet hos flickor och pojkar
3. Att ge stöd och skydd i utsatta situationer

3.2 Hedersrelaterat förtryck och våld

FN-rapportören Asma Jahangir (2004, i Jemteborn, 2005) säger att i hederskulturer förkroppsligar flickor och kvinnor mäns heder. Flickor och kvinnor ska inte synas, höras eller uttrycka egna åsikter. Detta innebär en stark inskränkning i deras liv och hindrar deras utveckling som människor. Flera studier visar att det finns ett samband mellan att vara utsatt för hedersrelaterat förtryck och våld och att riskera att bli gift mot sin vilja. Dessa studier visar också den stora brist som finns gällande metoder, rutiner och riktlinjer som kan vara ett stöd för att arbeta förebyggande och att i praktiken kunna förhindra att unga människor blir gifta mot sin vilja (se t.ex. Ungdomsstyrelsens skrifter, 2009:5; Håkansson, 2007; Socialstyrelsen, 2007-131-27). Hittills har de åtgärder som vidtagits främst rört lagstiftning, t.ex. att särskilda krav ställs för att en person ska få gifta sig innan denne fyllt 18 år. De ovan nämnda studierna har också indikerat att först då ett hotfullt läge om giftermål uppstår blir myndigheter inkopplade.

I det följande kommer tre skrifter att användas för att lyfta olika perspektiv utifrån vilka man kan diskutera och analysera den hedersrelaterade problematiken. Den första är *Hedervärt – Att arbeta med ungdomar om heder*, utgiven av Kvinnoforum år 2006. Den andra utgörs av en avhandling av Annika Jemteborn (2005) med titeln ”Å stå sig, på egna ben” – *En fallstudie om en flicka i en hederskultur och hennes motstånd mot att inordna sig efter släktens krav*. Den tredje texten är en C-uppsats från Socialhögskolan, Stockholms universitet, *Brödernas villkor i familjer med hederskulturella värderingar och normer. En kvalitativ studie om hur tre män reflekterar kring sin egen roll i ett hederskulturellt sammanhang*, av Ranya Sarkis (2005).

3.2.1 Hedervärt – Gender och empowerment

Kvinnoforums skrift *Hedervärt – Att arbeta med ungdomar om heder* (2006) är resultatet av ett projekt benämnt *Flera kulturer ett liv* där unga flickor och pojkar som lever i familjer där hedersrelaterade normer råder har studerats. Projektet har pågått under tre år då Kvinnoforum har haft samverkan med tre Stockholmsskolor.

De teoretiska perspektiven i Kvinnoforums projekt har varit gender och empowerment. I rapporten framhålls att för att förstå hederskulturer måste flera olika perspektiv användas. Gender är ett perspektiv som sätter de strukturella systematiska skillnaderna mellan män och kvinnor på samhällsnivå i fokus. Med detta avses att mäns och kvinnors relationer, som grupper, påverkas av aspekter som klasstillhörighet, etnicitet, ålder, religion, utbildning och yrke, var de lever rent geografiskt, sexuell läggning o.s.v. Att ta hänsyn till hur ovan nämnda aspekter samvarierar i ett maktperspektiv har benämnts som intersektionalitet (se t.ex. De Los Reyes & Mulinari, 2005). I Kvinnoforums rapport framhålls betydelsen av att anlägga ett maktperspektiv eftersom flickorna i hedersrelaterade familjer/släkter har en underordnad position.

Empowerment handlar om de processer som bidrar till att människor blir ägare av sina egna liv, både på individnivå, gruppnivå och samhällsnivå. Detta innebär att flickor och pojkar ges möjlighet att bli en styrande aktör i sitt eget liv, att få makten att göra egna val, utan påtryckningar från andra. Graden av empowerment uttrycks här som hur stort handlingsutrymme en individ har. För invandrade flickor och pojkar kan flytten till ett västerländskt land göra att de upplever sig som att de befinner sig leva i två kultur- och normsystem som inte är förenliga med varandra. Lojalitetskonflikter kan uppstå och både pojkar och flickor kan uppleva att de tvingas leva ett dubbelliv. För både flickor och pojkar gäller att denna upplevelse av att leva dubbelliv kan innebära att de känner utanförskap både i relation till familjen och till det svenska samhället. Flickorna blir särskilt utsatta eftersom kraven på hur de ska leva i relation till den nya kulturen innebär en större avvikelse gentemot västerländska kvinnor än vad fallet blir för pojkarna. Att ha föräktenskapliga sexuella relationer var t.ex. accepterat för pojkarna i ursprungslandet och det samma gäller när de invandrat. För västerländska kvinnor är detta numera självklart att det även gäller dem, medan för flickor från hederskulturer är det en helt oacceptabel handling som kan leda till uteslutning ur familje- och släktgemenskapen och i värsta fall till att de dödas av manliga släktingar. Handlingsfriheten för invandrade flickor från hederskulturer är starkt begränsad. Kvinnoforums projekt grundade sig på samverkan med skolor och i deras rapport poängteras betydelsen av skolan som en arena för att arbeta med hedersrelaterat våld och förtryck (Kvinnoforum, 2006).

När det gäller hedersrelaterat våld är skolan så viktig eftersom det är den enda säkra miljö där vi vet att vi kan fånga in ungdomar som lever med hedersnormer. Flickor som lever under hedersförtryck går oftast inte på fritidsgårdar eller är med i föreningar. (Kvinnoforum, 2006, s. 17)

3.2.2 ”Å stå sig, på egna ben” – Att förstå villkor för förändring för flickor som inte vill underordna sig familjens/släktens krav

Annika Jemteborn (2005) sätter i sin avhandling fokus på att förstå vilka villkor som gäller för flickor som inte vill underordna sig familjens/släktens krav. Utgångspunkten är att flickor och unga kvinnor i hederskulturella samhällsstrukturer riskerar att bli utsatta för våld om de väljer att göra motstånd mot hederskulturens normer och regler. Detta gör att villkoren för att vara kvinna respektive man i hederskulturer i grunden är helt olika. Begreppet heder ägs av männen och tar sig uttryck genom att kyskhet förväntas av kvinnor och att de ovillkorligen är oskulder tills de blir gifta. Jemteborn ser kön som den mest väsentliga aspekten för att förstå flickors och kvinnors villkor i hedersrelaterade kulturer. Studien är en kvalitativ fallstudie där forskaren vill öka förståelsen för vilka strategier flickor använder när de inte vill underordna sig familjens/släktens krav. Det övergripande syftet beskriver Jemteborn (2005, s. 5) som ”att belysa den berörda flickans villkor rörande omständigheter kring och betingelser för att kunna göra gränsöverskridande val”. Studien utgår således från en flickas berättelse, men genom denna belyser Jemteborn utifrån den studerade flickans resonemang och handlingar sociala strukturer, kulturella strukturer, vilka förväntningar och krav andra har på henne samt hur hennes möjliga handlingsutrymme ser ut. Fokus i studien anges vara det system flickan befinner sig och de villkor som finns för att agera, att vara en aktiv aktör i sitt eget liv. Genom att placera en flickas berättelse i vidare sociala och kulturella samhälleliga sammanhang blir studiens resultat giltigt för andra flickor i motsvarande situation.

Med hänvisning till Haavind (1993, s 23) skriver Jemteborn att ”vara man och att vara kvinna är med andra ord identitet i två olika utgåvor”. I avhandlingen görs ett avståndstagande mot att det skulle finnas särskilda mans- respektive kvinnoegenskaper. Hur vi kommer att uppfatta oss som kvinna respektive man sker i mötet med den struktur och kultur som vi möter. Dock finns på övergripande samhällsnivå föreställningar om vad som är utmärkande för en man respektive en kvinna. Det är utifrån denna strukturella nivå som män och kvinnor upplever om de passar in i sin respektive kategori. Jemteborns (2005, s 26) utgångspunkt är att kön är en social konstruktion, eller som hon skriver, ”ett socialt uttryck i relation till andra”. Det innebär att hur en individ kommer att uppfatta sig som könsindivid är relaterat till det samhälle och den kultur där individen växer upp och socialiseras in i.

Normbegreppet och makten över normer utgör en annan viktig aspekt. Jemteborn (2005, s 27) uttrycker det som att ”värderingar (av till exempel kön) producerar normer som anger hur gruppen/kollektivet bör leva tillsammans”. En grups eller ett samhälles överlevnad kan också betraktas som dess förmåga att reproducera dess normsystem. Rättsfilosofen Nils Kristian Sundby (1978, i Jemteborn, 2005) betraktar normbegreppet som ett relationsbegrepp. Inom grupper kan normativa språkliga uttalanden successivt internaliseras som ett förhållningssätt till vissa beteenden och avvikelser från detta kommer att bemötas kritiskt. Vissa individer kan tillskrivas rätten att uttala och avgöra vilka normer som gäller för en aktuell grupp. I samhället blir uttalade normer successivt till skriftliga regler och därmed blir den legitima makten förbunden med en särskild position och således inte personbunden.

Hederskulturer bygger på en patriarkal struktur vilket innebär att män är överordnade kvinnor och att detta tar sig tydligare uttryck än i västerländsk kultur vad gäller hur männen har makt att styra flickors och kvinnors liv. Riysdh Alö-Baldawi (2003, i Jemteborn, 2005) beskriver den patriarkala familjestrukturen som ett maktorgan som byggs upp av en inre familjestruktur som innebär att män är överordnade kvinnor och äldre generationer är överordnade yngre. Fadern är familjens överhuvud och står högst i rang, den yngsta dottern är den som befinner sig lägst i familjehierarkin.

Jemteborn (2005) vill framhålla betydelsen av att hedersnormer handlar om existentiella villkor som är relaterade till kön och heder samt att det i detta sammanhang är väsentligt att ta hänsyn till vad som förväntas av en kvinna när hon är barn, dotter och hustru. I dessa olika roller har hon olika förhandlingsmöjligheter vad gäller sina handlingsalternativ. Möjligheten att finna förbundsförvanter inom den hedersstrukturella kulturen har betydelse för vilket handlingsutrymme som en flicka kan skaffa sig. Samtidigt visade Jemteborns studie på betydelsen av att också finna förbundsförvanter utanför den hederskulturella strukturen när en flicka/kvinna vill bryta med den hedersrelaterade kulturen, vilka i detta fall var kvinnojouren, polisen och socialtjänsten. Jemteborn skriver också att hon hittat ett antal ”nycklar” som hon anser ger ”djupare förståelse av processer och villkor inom det hederskontextuella sammanhanget” (Jemteborn, 2005, s. 156). Dessa citeras nedan:

- Flickan använde olika strategier för att utöka sitt handlingsutrymme och för att ”göra motstånd” mot förväntningar från omgivningen (familjen/slakten). Flickan hade således egen erfarenhet av att ”göra motstånd”.
- Att förhandla var en strategi hos flickan. Kunde hon inte förhandla så gjorde hon motstånd mot förväntningarna i omgivningens ”betraktande blick”.
- Att söka bundsförvanter var en strategi hos flickan för att förändra sina villkor till att antingen förhandla eller göra motstånd.
- Under vissa omständigheter kunde inte flickan göra motstånd utan en bundsförvant.
- För flickan var ett erkännande från familjen villkorat med att hon skulle svara upp mot ”den betraktande blicken”. Villkor var även att hon gjorde avkall på sitt motstånd.
- Flickans processer mot självständighet förflöt under längre tid. Hennes processer krävde ett långsiktigt stödarbete med kontinuerlig uppbackning av hennes motstånd.

Jemteborn (2005) anser att dessa ”nycklar”, som hon också menar kan benämnas mönster, kan vara användbara för de samhällets företrädare som kommer i närmare kontakt med flickor som ingår i hederskulturer.

3.2.3 Brödernas villkor i familjer med hederskulturella värderingar och normer - Identitet och roller

Ranya Sarkis (2005) har skrivit C-uppsatsen *Brödernas villkor i familjer med hederskulturella värderingar och normer - Identitet och roller. En kvalitativ studie om hur tre män reflekterar kring sin egen roll i ett hederskulturellt sammanhang*. I studien har killar som är bröder i hederskulturella familjer intervjuats.

Sarkis (2005) relaterar hedersbegreppet till kvinnors sexuella ärbarhet och pekar på att sexuell i detta sammanhang ges en vid betydelse, t.ex. att bli sedd med en man eller prata med en man. Hedersbegreppet bygger också på föreställningar om att kvinnor inte själva har förmågan att ”värna om sin kyskhet” (Sarkis, 2005, s. 6, med hänvisning till Koctürk-Runefors, 1991). Så här säger några av de intervjuade killarna:

Heder är när man bär upp ens familjs huvud. Det är flickan i hemmet som bär hedern i familjen, hon bär hela familjens heder, mer än sönerna.

Mina systrar och mina kvinnliga släktingar ska vara fina tjejer och inte skämma ut familjen.

Jag har växt upp med de här tankarna, så min familj tänker på samma sätt. Jag har ju lärt mig av mina föräldrar och mina föräldrar har lärt sig av sina föräldrar.

Den som har heder har rätt att kräva respekt från omgivningen, heder är också ett kollektivt begrepp, om någon gör något som innebär förlorad heder, drabbas hela släkten (Sarkis, 2005, med hänvisning till Wikan, 2004). Familjen/släkten kan liknas vid ett system och det bör be- forskas som ett sådant, vilka roller de olika familjemedlemmarna har. Sarkis (2005) hänvisar till Al Baldawi (2003) som beskriver den patriarkaliska familjestrukturen i form av en pyra- mid i olika nivåer. Högst i rang står pappan och genom pappans position står farfar och far- mor högre i rang än mormor och morfar. Farföräldrarna står högre i hierarkin än vad mamman och barnen gör. Mammans makt ökar med stigande ålder. För barnen gäller också att de har olika mycket makt i förhållande till varandra. Den äldste sonen uppfostras till att vara den person som ska stå högst i rang när han bildar familj. Om det förstfödda barnet är en flicka, blir det den son som föds närmast efter som uppfostras till familjeöverhuvud. Med hänvisning till Koctürk-Runefors (1991) beskriver Sarkis (2005) hur det faktum att pojkar i hederskultu- rer värderas högre än flickor kan ta sig uttryck. För kvinnans del handlar det om att hennes egentliga uppdrag som hustru är att föda en son. När hon har gjort det står hon i en form av evig tacksamhetsskuld till sonen. Döttrarna fostras till att ta hand om hemmet och sönerna till att vara utåtriktade och söka sig en plats på samhällsarenan.

I det följande presenteras de, för den här föreliggande studien, mest väsentliga resultaten från Sarkis (2005) uppsats.

Två av de tre intervjuade männen anser att det inte bör vara så att det går så långt som till att döda sin syster, att detta ändå är fel. En av männen ansåg däremot att när en släkting till ho- nom i hemlandet dödade sin syster så handlade han rätt. Två av de intervjuade männen anser att kvinnan ska vara oskuld när hon ingår äktenskap, medan en av männen inte håller med om detta ställningstagande. Intervjuerna vittnar om att inte heller män får gifta sig med den de vill och att inte heller alla män får ha en flickvän. De beskriver också att de alla måste fungera som övervakare över sina systrar så att de inte ska handla så att de vanäras familjen. Alla hade krav på sig att vara övervakande aktörer som skulle se till att deras systrar behöll sin oskuld. Om de misslyckades med denna uppgift, blev de också uppfattade som misslyckade i sin brödraroll. Den skam och skuld som en kvinna som uppför sig på ett sätt som uppfattas vanära familjen/släkten och brödernas roll i dessa hederskulturer vill Sarkis (2005) lyfta fram för att öka förståelsen för den hedersrelaterade problematiken, inte för att på något sätt förringa det ansvar som ändå varje individ har för sitt eget handlande, det vill säga att ändå välja att mörda en syster eller nära släkting. Samtidigt ställer hon frågan: ”Hur ser dessa bröders val ut egent- ligen? Kan de vägra följa de förväntningar som är riktade till den position de har som bror? Hur stort val har bröderna att vägra övervaka sin syster?” (Sarkis, 2005, s. 43).

Sarkis (2005) anser att de unga männen i de hedersrelaterade och kollektivistiska kulturerna inte i realiteten har särskilt stora valmöjligheter. I kollektivistiska kulturer har samhörigheten med familjen och släkten stor betydelse och att lämna denna gemenskap genom att bryta mot dess konventioner kommer att medföra stora konsekvenser, både för killar och tjejer. Studien visade också att de två män som levde med sina ursprungsfamiljer/släkter även i Sverige bar med sig ett traditionellt hedersrelaterat tänkande i relation till den intervjuperson som kommit som ensamstående flykting i flera år tidigare, tonårsåldern.

4. Resultat och diskussion

Projektet *Det handlar om kärlek* uttrycks av alla som kommit till tals att det var ett lämpligt och relevant sätt att få in frågor om hedersrelaterad problematik i skolans vardag och samtidigt genom att utgå från mänskliga rättigheter, blev det ett område som berörde alla skolans elever. De lärare som ingick aktivt i projektet och som ”släppte till” undervisningstid uttryckte samtliga att behovet av den typ av verksamhet som projektet *Det handlar om kärlek* är stort och att detta var av stor betydelse, inte minst utifrån att skolan har närmare 50 % invandrade elever där många kommer från hederskulturer. Dessa lärare gav uttryck för att problematik av hedersrelaterad karaktär ständigt finns närvarande i deras skola.

Den övervägande majoriteten av eleverna har, enligt de vuxna deltagare i projektet som intervjuats eller på annat sätt kommit till tals och det jag kunde se under mina observationer på skolan, tagit projektets form och innehåll på stort allvar och visat stort engagemang, även om det förstås och fanns andra reaktioner. Så här säger några intervjuade samtalsledarna:

Den öppna glada nyfikenheten som bara slog emot en när man kom in på Maserskolan. Och jag bara stod där: Det är ju världens gulligaste ungar som går här. Så det var *väldigt positivt* i Borlänge, måste jag säga.

Intrycket jag fick, alltså det var ju blandat, väldigt blandat och det var ju också blandat hur dom tog emot det här. En del tittade ju på oss med skepsis och tyckte att, nå nu pratar ni i nattmössan, så här är det inte och så här gör man inte. Och en del som var öppet kritiska också, men överlag så tyckte jag nog ändå att det var väldigt positivt.

Sen fanns det ju inslag också av fjant, dom garvar och fånar sig. Det var några sådana klasser som jag blev rätt trött på till slut. Dom var... inte så fokuserade.

Vid värderingsövningarna i klassrummen märktes också skillnader i vad eleverna kände till om t.ex. detta med tvångsgifte.

Om man frågade i sjuorna om det här med tvångsgifte, om det var utländska tjejer med, dom förstod ju det, men de här andra eleverna förstod ju inte alls vad man pratade om för det fanns inte i deras värld.

Frågor om föräldrarnas roll kom också upp där en samtalsledare säger att ”sen kan man ju undra över det här med föräldrarna. Dom finns ju fortfarande kvar och vi jobbar inte alls med dom, ingen annan gör det heller kanske”. Denne samtalsledare menar också att dessa frågor måste finnas med i skolans vardagsarbete.

Dom här frågorna måste in i skolans vardag, inte varje dag men de måste dyka upp lite då och då. Att man har såna här allmänna diskussioner som vi hade. Man kan använda sig av de här frågorna även sen. Att diskussionerna får fortsätta.

Projektet innehöll också ett moment där eleverna skulle svara på ett antal frågor, där svaret på alla frågor gick att hitta i utställningsarenan, svaren rättades av projektledaren och bland de som svarat rätt lottades biobiljetter eller fikakuponger ut. Inom ramen för datainsamlingen har jag tagit del av frågeformulär ifyllda av 130 elever som svarat på frågorna. Eleverna har svarat seriöst på frågorna, inte alla har alla rätt, vilket kanske kan bero på att de inte riktigt tog sig tiden att leta upp alla svar, utan ”chansade” när det gällde frågor med svarsalternativ. Där det däremot har behövts egen skriven text som svar så har de allra flesta skrivit med egna ord utifrån den information som fanns tillgänglig inom ramen för utställningen. En av de intervjuade

de samtalsledarna säger också att hon uppfattar eleverna som engagerade i att verkligen svara på frågorna:

De var måna om att göra det, och göra det seriöst (svara på frågor om mänskliga rättigheter och där biobiljetter lottades ut genom dessa svar, min anm.) Det var inte bara att de skrev sitt namn och lämnade in, utan de läste (på den utställningsarena som fanns, min anm.) och kom fram och frågade och vi fick ju säga att alla svaren finns på skärmarna, då gick dom tillbaka och letade. Ibland hände det väl... men om ni tittar där nere, så lite sån hjälp kunde de få. Så det var verkligen så här att, nej jag tar det inte nu, kommer tillbaka och tar det när jag har rast. Så dom ville verkligen. Jag tror att det gav väldigt mycket.

I tävlingsfrågeformuläret uppmanades eleverna att besvara frågorna och lämna formuläret i en "tävlingslåda". Eleverna skulle förse formuläret med namn och klass för att de skulle kunna delta i utlottningen. Samtliga formulär som jag har tagit del av är ifyllda med namn och klass. Endast fem av de 130 frågeformulären är ifyllda med endast namn och svar på någon enstaka fråga. Vid tre av de sex frågorna krävdes att eleverna själva skrev sina svar och nedan följer ett exempel från en elev som väl representerar hur svaren, utifrån information i utställningen, formulerades:

2. Ge minst tre exempel på olika former av sexuella övergrepp

Svar: Att tvingas ha sex fast man inte vill. Att tvingas se på när någon gör något sexuellt, t.ex. visar sitt kön eller onanerar. Sexuella övergrepp kan ske både online & offline. Att någon försöker köpa eller byta till sig sex med hjälp av tex. pengar, alkohol, presenter eller tjänster.

3. Vad handlar artikel 31 i barnkonventionen om?

Svar: Att du har rätt till att vila, att delta i vilka fritidsaktiviteter du själv vill & träffa vilka kompisar du vill.

6. Vad handlar artikel 36 i barnkonventionen om?

Svar: Du har rätt att skyddas mot alla former av utnyttjande

Alla formulerade sig inte lika väl som i citatet ovan, men eftersom det gick att skriva av texten ordagrant utan att det i det här fallet betraktades som fusk, utan istället handlade om en lärsituation, var det troligtvis många som skrev av. Eleverna själva uppfattade det förmodligen inte som en skoluppgift utan som en tävlingsuppgift. Ur lärandesynpunkt är det emellertid också viktigt att själv få formulera sig skriftligt, även om det är en ren avskrift. Det här är svåra och komplicerade frågor och man kan här tala om att de, likt Vygotskijs tanke om proximal zon⁵, med stöd av en lärare eller annan vuxen förmår ta sig till en annan lärandenivå än de förmått göra på egen hand.

Tävlingen om biobiljetter eller fikakuponger, de samtal kring utställningsmaterialet som denna väckte samt värderingsövningarna i klassrummet bildar sammantaget en lärande- och tankeväckande vecka som synliggjorde att många elever från hederskulturer lever under mindre fria former än vad de har rätt till så som det t.ex. kommer till uttryck i olika artiklar i Barnkonventionen. En av samtalsledarna gör följande utsagor:

---

⁵ Lev Vygotskij (1896-1934), rysk psykolog som såg individen som en aktiv aktör i sin egen livsprocess (Gunilla Lindqvist, i förordet till Vygotskij (1930/2002) "Fantasi och kreativitet i barndomen". Dock behöver barn och ungdomar någon som kan "hjälpa eleven att få syn på och ta sig an perspektiv som eleven svårigen finner på egen hand – men gärna på tu man hand" (Strandberg, 2008).

Jag måste säga att där jag var inne (i klassrummen och genomförde värderingsövningar, min anm.), de var aktiva och delade med sig över hur dom tänkte och då var det ju ärliga svar. Vissa som hade invandrarbakgrund sa, att ja, så här är det, det är ingen idé att spjärna emot, man måste vara lite följsam. /.../ Många är tysta också, men man kan se att dom är intresserade. Många invandrantjejer kom och ville ha såna här bra-att-ha-kort.⁶ Och vi hade ju en del andra informationspapper när det gällde giftermål och vilka regler som gäller och då var de fram där och ville titta och så. Så om man läser mellan raderna när man träffar dom, så förstår man att dom har lite knepigt hemma. /.../ För det var ändå en del, framförallt flickor, som var väldigt emot det vi pratade om: nej, det tyckte de absolut inte och... för man kunde ju lägga in ett påstående i de här övningarna: men tycker inte ni då att man ska få gifta sig med den man vill, är det fel? ”Ja, föräldrarna vet bäst, så är det”. (Svaret från samtalsledaren, min anm.): Ja, var och en får tycka som man vill. Det var ju väldigt mycket det det gick ut på, att väcka tankar, men var och en måste få tycka som man själv vill. ”Men den som vill bestämma själv då, är det fel att nån vill det?” Då ville de inte gärna tycka nånting om... de tyckte själva att det var familjen som skulle bestämma. Men jag tror att det väcker mycket tankar.

Vad som önskas förbättras i projektet är att lärarna involveras mer och deltar i den projektgrupp som planerar och förbereder projektet. Önskemål från samtalsledarna är också att få veta lite mer vilka grupper de ska möta, om det t.ex. är en ”tyst” klass, eller någon/några i klassen som tar väldigt mycket utrymme. Eftersom samtalsledarna inte vet vad eleverna heter blir det också svårare att ställa frågor eller säga till om någon stör, när eleven inte kan tilltalas med namn. Bland annat av detta skäl sågs det som betydelsefullt att det alltid skulle vara en lärare närvarande som känner klassen. I realiteten var det istället så att eftersom varje klass endast hade en lärare och när klassen delades för att det skulle bli mindre samtalsgrupper blev den ena gruppen av det skälet utan en deltagande lärare under värderingsövningarna. Det fanns också lärare som ville passa på att hinna göra någon annan arbetsuppgift när samtalsledarna skulle leda värderingsövningarna.

4.1 Skolan – En arena för att väcka tankar om kulturella maktstrukturer

Som utgångspunkt för den följande diskussionen avser jag att ta avstamp i de tre texter som bygger upp tolkningsramen, vilka, som nämnts är *Hedervärt – Att arbeta med ungdomar om heder*, av Kvinnoforum (2006). Den andra är en avhandling av Annika Jemteborn (2005) med titeln ”*Å stå sig, på egna ben*” – *En fallstudie om en flicka i en hederskultur och hennes motstånd mot att inordna sig efter släktens krav*. Den tredje är en C-uppsats från Socialhögskolan, Stockholms universitet, *Brödernas villkor i familjer med hederskulturella värderingar och normer. En kvalitativ studie om hur tre män reflekterar kring sin egen roll i ett hederskulturellt sammanhang*, av Ranya Sarkis (2005).

4.1.1 Strukturella maktskillnader avgör vems talan som blir den giltigt accepterade

Perspektivet gender (Kvinnoforum, 2006) i den här studien avser att sätta fokus på strukturella maktskillnader mellan män och kvinnor på samhällsnivå och att dessa inte ser lika ut överallt i världen. Tvärtom, hur dessa strukturella maktskillnader tar sig uttryck i olika kulturer⁷ innebär avgörande skillnader för hur flickor och kvinnor ges möjligheter att forma sina egna liv och göra egna val.

---

6 Dessa utgörs av upptryckta små kort med telefonnummer till viktiga samhällsinstanser dit eleverna kan vända sig om de behöver prata eller behöver konkret hjälp och stöd.

7 Jag talar här om olika kulturer och använder begreppet hederskulturer utan att diskutera begreppens komplexitet, detta för att tids- och platsutrymme i den här rapporten inte medger en ingående diskussion kring dessa begrepp. För vidare läsning kring kulturer och hederskulturer som begrepp hänvisas bl.a. till Ekström (2009) och Nationellt Centrum för Kvinnofrid, NCK (2010).

Och jag var ju också med i den här gruppen där man nyligen kommit (invandrad till Sverige, min anm.) /.../ och där var vi ute och så blev det lite dåligt med tolkar, så vi gjorde om och hade mycket längre tid också. Men där var det så att om det var en grupp där flera hade samma språk så var det svårt att tycka nånting själv. Det blev väldigt lätt vad gruppen kom fram till och var det då nån som tyckte att det var familjen som skulle bestämma, då var det svårt för dom andra att tycka nånting annat. Så där ser man ju också påverkan och tolken kanske också spelar in. Och vi hade ju en väldigt stor somalisk grupp och där upplevde jag det som att det var några som tyckte hela tiden och dom andra tyckte ingenting, utan de bara satt och nicka. Och där kanske man också ska ha två tolkar då och kanske ta en tjejgrupp och en killgrupp, för killarna var ju väldigt traditionella, överlag, och vad ska tjejerna säga då? Men dom får åtminstone information, man väcker tankarna.

Att några elever kan ta stort utrymme vad gäller vilka åsikter som uttrycks skulle i det här sammanhanget kunna tolkas som att när en relativt stor grupp från ett land som domineras av kollektiv hederskultur kommer samman i ett nytt land, kan några dominerande elever göra sig till talesmän för hur deras kultur ska uttryckas. Därmed tystas andra. Samtidigt kan de tystade, genom projektet, få tankar och funderingar som de kanske inte vågar ge uttryck för och som kanske ytterligare försvårar deras situation så som varande deltagare/aktörer i två vitt skilda kulturer. Bland annat av detta skäl är det betydelsefullt att de skolor där projektet genomförs också skapar möjligheter för att stödja elever som kommit till insikter om den kontrollerande livssituation de befinner sig i. En annan effekt av projektet skulle kunna vara att det kan bidra till att invandrade elever, både pojkar och flickor, i sina närmaste kamratkretsar, kan diskutera och reflektera över sina möjligheter att själva bestämma över hur de vill leva sina liv och vem de ska gifta sig med. Utifrån citatet ovan är också tolkfrågan är en viktig aspekt i sådana här sammanhang. Med utgångspunkt i olika kultur- och värdesystem samtalsledarna och tolkarna kommer ifrån, hur uppfattar tolkarna vad samtalsledarna vill lyfta fram? Eftersom inte alla ord är möjliga att direkt översätta från ett språk till ett annat, kan intentionen i frågan eventuellt förskjutas, kanske ibland på avgörande sätt. Detta särskilt om man betraktar språkliga uttryck som en del i den kulturella kontexten. Till detta kommer att som samtalsledare har man ingen möjlighet att förstå om det blir en nyansförskjutning i tolkens översättning och tolken kan kanske inte heller alltid så lätt finna ord för att översätta varken samtalsledarens frågor eller elevernas svar.

Jemteborn (2005) och Sarkis (2005) talar om vikten av att studera unga i hederskulturer utifrån det kulturellt betingade hierarkiska släktsystem de lever i. Detta framhålls som särskilt betydelsefullt när familjens/släktens heder betraktas som knutet till ogifta kvinnors ärbarhet och sexuella avhållsamhet, tydligare uttryckt, att flickor inte överhuvudtaget kan umgås ensamma med en pojke. Projektet *Det handlar om kärlek* kan betraktas som att det är ett informations- och reflektionsprojekt som sker utifrån systemnivå genom att utgångspunkten tas i mänskliga rättigheter och Barnkonventionen, samtidigt som det indirekt berör hederskulturen som system.

4.1.2 Pusselbitar för förändring för både flickor och pojkar i hederskulturer

Det handlar om kärlek är också ett projekt som indirekt fäster uppmärksamheten på gender och empowerment. Detta är de teoretiska perspektiv som Kvinnoforum (2006) lyft fram som viktiga för att synliggöra systematiska strukturella maktskillnader mellan män och kvinnor på samhällsnivå samt behovet av att bidra till att skapa ökad handlingsfrihet avseende hur flickor och pojkar från hederskulturer själva kan få välja hur de vill leva sina liv. Utgångspunkten att kärleken är fri och att samtalsledarna var representanter för olika myndigheter och frivilligorganisationer som samverkade med lärarna torde ha givit tyngd bakom budskapet att var och en har rätt att bestämma över sitt eget liv och vem man vill gifta sig med. Projektets innehåll

synliggör att det finns systematiska strukturella maktskillnader mellan män och kvinnor som många ungdomar, såväl svenska som invandrade, kanske inte tidigare varit medvetna om. Att denna maktåtskillnad finns på strukturell nivå kanske inte heller blir tydligt på ett explicit plan för ungdomarna. De frågor som ställdes under värderingsövningarna och de frågor som skulle besvaras i enkäten kan, som en av samtalsledarna uttryckte det, dock ha väckt tankar. En tolkning som kan göras är att de tankar som väcktes inte varit möjliga att tänka utan att dessa frågor ställts. Väckta tankar som inte utan yttre påverkan kunnat tänkas kan på ett implicit plan göra att ungdomarna uppmärksammar aspekter kring barns och ungas rättigheter, såväl vad gäller den egna livssituationen som vänners och övriga skolkamraters livssituation. Det kan också leda till att ungdomarna blir mer uppmärksamma på dessa frågor när de förekommer i tidningar, TV och andra medier. Att projektet genomförts skapar också ökade förutsättningar för lärarna att fästa uppmärksamheten på barns rättigheter och hedersrelaterad problematik i relation till händelser med anknytning till detta som förmedlas via olika media.

Att utveckla empowerment handlar enligt Kvinnoforum (2006) om medvetna processer som steg på vägen mot att en människa ska kunna bli den aktiva aktören i sitt egna liv. Projektet *Det handlar om kärlek* kan vara ett första frö för några av de invandrade ungdomarna till att vilja sträva efter att leva ett liv på sina egna villkor. Därmed kan projektet vara en pusselbit på en väg mot empowerment för några av ungdomarna. Representanterna för de olika myndigheterna och frivilligorganisationerna, de kontaktkort, broschyrer m.m. som delades ut kan för vissa också ha varit vägvisare för hur de kan, som flickan i Jemteborns (2005) studie, hitta förbundsförvanter som kan hjälpa och stödja de som vill sträva efter ett liv i större frihet i relation till den kollektivistiska kultur de lever i.

4.1.3 Skolan och skolans personal – Viktiga aktörer för elever som lever i hederskulturer

Ett projekt som *Det handlar om kärlek* och frågan om kärleken är fri har av alla involverade uttryckts som att det har varit ett lämpligt sätt att skolövergripande kunna arbeta med frågor som berör alla elever, men på högst olika sätt. Frågor har väckts om vilken roll skolan kan och bör ta för att i relation till de mänskliga rättigheternas arbeta för att bidra till ett friare ungdomsliv och möjligheten till val av livspartner. Vilken problematik ställs skolan inför i det dualistiska uppdraget att fostra demokratiska medborgare samtidigt som den ledande politiska agendan sätter som främsta prioritering att arbeta med mätbara kunskapsmål? Till detta kommer att en Skolinspektion inrättats vars uppdrag är att göra en avvikelserapport i relation till skollagen och andra styrdokument, utan hänsyn till den kontextuella miljö där skolan ligger (Skolinspektionen, 2010)

Sammantaget är det tjejerna som förlorar mest på den hierarkiska mansdominerande maktstruktur som utgör de bärande elementen i hedersrelaterade kulturer i dess möte med den västländska kulturen. De regler som gäller för tjejerna begränsar starkt deras livsutrymme, i relation till svenska tjejer. Men också killarna är förlorare i detta möte. Både tjejer och killar från hederskulturer som kommer till Sverige kan antas drabbas av en "kulturell chock". En annan formulering av denna problematik kan uttryckas som att både tjejer och killar som kommer som invandrare/flyktingar till Sverige från hedersrelaterade kulturer båda, i sin egenkap av att representera ett socialt konstruerat kön (Jemteborn, 2005) försätts i en situation som kan antas påverka dem vad gäller grundläggande ideologiska ställningstaganden. Detta kan också bidra till att påverka den identitet som varje individ tillskriver sig och identiteter som tillskrivs andra individer i samhället. Om perspektivet gender och empowerment (Kvinnoforum, 2006) sätts i relation till barns rättigheter behöver såväl tjejer som killar få inblickar i de socialt konstruerade sociala strukturer som de är en del av. Ytterligare en lärdom som kan

dras i relation till denna studies tolkningsram är att skolans personal också bör bli mer uppmärksamma på pojkarna som lever i hedersrelaterade kulturer. Hur mår de? Hur kan deras beteende förstås i ljuset av att också de lever i en hedersrelaterad familje/släktkultur? Också de krav som den kollektivistiska kulturen ställer på deras roller som bröder ”krockar” i mötet med det svenska samhället. I Sarkis (2005) undersökning framkommer att om en bror anses ha misslyckats med sin övervakande roll, om en syster uppträtt så att hennes könsrelaterade heder på något sätt ifrågasatts, kommer de själva att i den patriarkala maktstrukturen bli betraktade som att de ”misslyckats” i sin brödraroll. En bror som ”misslyckas” med att övervaka en syster kommer själv att bli mindre attraktiv som äktenskapspartner i den kollektiva maktstrukturen.

Dessa komplexa och komplicerade samhällsaspekter blir dock inte möjliga att förstå för ungdomar inom ramen för ett enskilt projekt. Behovet av att projektets intentioner på något sätt kan leva kvar i skolan, i detta fall Maserskolan i Borlänge, har på olika sätt berörts av alla som intervjuats.

Riysdh Al-Baldawi (2003, i Jemteborn, 2005) vill lyfta fram att den patriarkala familjestrukturen är ett maktorgan med en rangordnad inre struktur: Män är överordnade kvinnor, äldre generationer överordnade yngre. Högst i rang står fadern. Denna tydliga hierarkiska familjeordning innebär i praktiken att de elever som skolan möter sinsemellan har olika status i sina hem och det kan ha betydelse för skolan att veta om den pojke man möter är den äldste sonen. Också att mamman kan ha olika status, om hon fött söner, något som ger henne högre status, eller om hon enbart född döttrar har betydelse för hennes status. Detta kan påverka elevers ”status” som elever, utan att rektorer, lärare eller övrig skolpersonal är medveten om att det kan förhålla sig på detta vis. Sarkis (2005, med hänvisning till Wikan, 2004) lyfter särskilt fram att heder är ett kollektivt begrepp, en flickas förlorade heder är hela släktens förlorade heder. En tolkning som kan göras är att en absolut avgörande aspekt för hur flickor och pojkar som lever i hederskulturer kan välja att leva sina liv styrs av just detta: en flickas förlorade heder är hela släktens förlorade heder. Denna problematik kan sägas motivera att det finns underliggande syfte i det material som skolans ledning får ta del av, men som inte delges eleverna. Det är en komplicerad aspekt att ta hänsyn till i projektet *Det handlar om kärlek*. De vuxna som varit involverade i projektet har dock inte sett detta som problematiskt. De framhåller att den komplexitet som omger elever som lever i hederskulturer i sitt privatliv och som samtidigt i sitt offentliga liv ständigt konfronteras med en helt annorlunda samhällskultur, skapar en situation som måste hanteras på specifika sätt. Deras möte med eleverna och deras privatliv i hederskulturer bidrog till att de uppfattade projektet som att det kunde bidra med nya perspektiv för eleverna. De uppfattade också att projektets genomförande föll väl ut för elevernas del, nya tankar väcktes och öppnade för framtida samtal om hur var och en vill välja att leva sina liv. Detta sågs som det väsentliga i den här projektiden, som överskuggade att den huvudsakliga intentionen inte tydliggjordes.

Studien av projektet *Det handlar om kärlek* i Maserskolan kan sägas, när projektets genomförande tolkats i relation till den skapade tolkningsramen, synliggjort skolan som en arena för förebyggande insatser för hedersrelaterad problematik. Samtidigt har denna projektidé inte hedersrelaterad problematik som uttalat huvudtema utan att utgångspunkten tas i Barnkonventionen. Därmed synliggörs alla barns rättigheter och via projektet *Det handlar om kärlek* med fokus på ”kärleken är fri kommer alla ungdomar i skolor där projektet genomförs att få ökade insikter i sina rättigheter. Det kan också sägas ställa krav på att det också utvecklas beredskap för att skolan ska kunna agera om elever, som en följd av projektet där de fått ökad insikt i sina rättigheter, kommer att vända sig till sina lärare med olika former av svårhanterlig pro-

blematik avseende sina hemförhållanden. Förutom hedersrelaterad problematik kan elever som lever i förhållanden där pappa misshandlar mamma, ungdomar som blir misshandlade av en eller båda av sina föräldrar, ungdomar som är utsatta för incest, ungdomar med missbrukande föräldrar och andra former av missförhållande komma att ”ge sig till känna”.

Att utveckla beredskap, kunskap och organisationsövergripande samverkansformer för att se, möta och hantera de komplicerade familjeförhållanden som många barn och ungdomar lever i borde, i relation till Barnkonventionen, vara en uppgift för alla kommuner. Genom skolplikten går (i princip) alla barn och ungdomar i Sverige till skolan nästan varje dag. Alla går inte på alla lektioner, men många uppehåller sig ändå i skolans lokaler, något som ibland benämns som ”korridorprogrammet” (von Schantz Lundgren, 2008). Kanske är en del av dessa elever i skolan för att det är en trygg plats i förhållande till en kaotisk hemmiljö.

En ytterligare slutsats som kan dras av studien av projektet *Det handlar om kärlek* i Maser-skolan är att ett projekt av den här karaktären synliggör skolan som arena som skulle kunna arbeta förebyggande inom många olika områden, i samverkan med övriga samhällsinstitutioner. I den politiska retoriken och i media diskuteras skolan i dagsläget främst i termer av mätbara kunskapsresultat. Att elever kan prestera ”dåligt” som ett resultat av att de lever i olika former av problematiska hemmiljöer, vilket gäller både invandrade elever och svenskfödda, oberoende av samhällsklass, lyser helt med sin frånvaro.

Referenser

- Cohen, L. & Manion, L. (1994) *Research methods in education*. London: Routledge.
- De Los Reyes, P. & Mulinari, D. (2005) *Intersektionalitet: Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Stockholm: Liber.
- Håkansson, P-A. (2007)) Frihet och familj. En uppföljning av skyddade boenden för personer som hotas av hedersrelaterat våld. Socialstyrelsen, Institutet för utveckling av metoder i Socialt arbete, Socialstyrelsen, artikelnr 2007-112-3 Publicerad www.socialstyrelsen.se, december 2007.
- Jemteborn, A. (2005) ”Å stå på sig, på egna ben” – En fallstudie om en flicka i en hederskultur och hennes motstånd mot att inordna sig efter släktens krav. Institutionen för socialt arbete, Socialhögskolan, Stockholms universitet. Akademisk avhandling.
- Kvale, S. (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Kvinnoforum (2006) Hedervärt. Att arbeta med ungdomar om heder.
- Regeringens faktablad Integrations- och jämställdhetsdepartementet, nov 2010. Regeringens insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck 2007-2010. Regeringskansliet.
- Rädda Barnen (2010) Det handlar om kärlek – ett projekt om barns och ungdomars rättigheter. Ett arbetssätt i att driva ett samverkansprojekt med fokus på hedersrelaterat våld och förtryck.
- Sarkis, R. (2005) Brödernas villkor i familjer med hederskulturella värderingar och normer. En kvalitativ studie om hur tre män reflekterar kring sin egen roll i ett hederskulturellt sammanhang. Institutionen för socialt arbete, Socialhögskolan, Stockholms universitet. C-uppsats.
- von Schantz Lundgren, I. (2008) Det är enklare i teorin... Om skolutveckling i praktiken. En fallstudie av ett skolutvecklingsprojekt i en gymnasieskola Växjö: Pedagogiska institutionen, Växjö universitet.
- Skolinspektionen (2010) Tillsyn och kvalitetsgranskning 2009 - Skolinspektionens erfarenheter och resultat. Dnr 40-2010:5014
- Skolverket (2010) Erfarenheter av samverkan kring barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa.
- Skolverket (2010) Till rektor: Hedersrelaterat våld och förtryck. Skolans ansvar och möjligheter.
- Skr. 2009/10:229 Handlingsplan för att förebygga och förhindra att unga blir gifta mot sin vilja. Regeringens skrivelse.
- Socialstyrelsen (2007-131-27) Frihet och ansvar. En undersökning om gymnasieungdomars upplevda frihet att själva bestämma över sina liv. Allmänna tendenser med fördjupad analys kring utsatthet för kränkande behandling, hot och/eller våld, särskilt hedersrelaterat våld från nära anhöriga.
- Strandberg, L. (2008) *Bland mentorer, IUP och utvecklingszoner*. Stockholm: Norstedts Förlagsgrupp AB.
- Tiller, T. (2002) *Aktionslärande. Forskande partnerskap i skolan*. Hässelby: Runa Förlag.
- Ungdomsstyrelsen (2009:5) Gift mot sin vilja. Ungdomsstyrelsens skrifter, 2009:5.
- Yin, R. K. (2003) *Case Study Research. Design and Methods*. London: Sage Publications, Inc.

HÖGSKOLAN
DALARNA

Högskolan Dalarna, 791 88 Falun. Telefon 023-778000. www.du.se